

ЗМІСТ ТА ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ МОВИ, ЯКОЮ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

TABLE OF CONTENTS AND CERTAIN ASPECTS OF IMPLEMENTATION OF THE BASIS LANGUAGE OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Кубарєва О.В., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

Наукову статтю присвячено дослідженню питань нормативно-правової регламентації засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження, визначенню її змісту та окремих аспектів реалізації, виявленню в законодавстві прогалів, які потребують нормативного врегулювання.

Визначено, що національна мова є засобом процесуальної комунікації учасників кримінально-процесуальних відносин.

Установлено, що законодавець висуває мовні вимоги до кримінального провадження, відповідно до яких досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку з учиненням діяння, передбаченого законодавством України про кримінальну відповідальність, здійснюються державною мовою.

Констатовано нерегульованість на законодавчому рівні низки процедурних питань, пов'язаних із дотриманням засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження. З огляду на це, проблема двомовності в Україні не лише є предметом політичної боротьби і спекуляції, а і часто стає інструментом для зловживань процесуальними правами, який використовують учасники кримінального провадження для затягування судового розгляду питання щодо обрання, зміни запобіжного заходу, обвинувального акта та вирішення справи по суті загалом.

З'ясовано, що нормативний зміст досліджуваного принципу відображає обов'язковість для використання в кримінальному судочинстві державної мови, а також вимоги, що забезпечують функціонування української мови в кримінальному процесі України та зобов'язують осіб, які ведуть кримінальний процес, здійснювати кримінальне провадження державною мовою, забезпечувати право громадян на використання ними під час досудового розслідування та в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, відповідно до Конституції і законів України.

Обґрунтовано, що закріплений у законодавстві зміст засади мови є досить вузьким за своєю сутністю і потребує розширеної регламентації в частині визначення правового механізму реалізації цього принципу, через який забезпечується реалізація вищезазначених прав та обов'язків, адже невизначеність процесуального порядку реалізації права зумовлює певні зловживання в цій сфері.

Ключові слова: засада, державна мова, кримінальне провадження, перекладач.

The scientific article is devoted to the study of the legal regulation of the language in which criminal proceedings are carried out, to determine its content and certain aspects of implementation, to identify gaps in the legislation that need to be regulated.

It is determined that the national language acts as a means of procedural communication of participants in criminal procedure relations.

It is established that the legislator puts forward language requirements for criminal proceedings, according to which pre-trial investigation and court proceedings, procedural actions in connection with the commission of an act under the Law of Ukraine on Criminal Liability are carried out in the state language.

A number of procedural issues related to the observance of the language used in criminal proceedings have been unresolved at the legislative level. As a result, the problem of bilingualism in Ukraine is not only a subject of political struggle and speculation, but also often becomes a tool for abuse of procedural rights, used by participants in criminal proceedings to delay the trial of the criminal case on the merits.

It was found that the normative content of the studied principle reflects the obligation to use the state language in criminal proceedings, as well as the requirements that ensure the functioning of the Ukrainian language in the criminal process of Ukraine and oblige persons conducting a criminal process to conduct criminal proceedings by state language and to ensure the right of citizens to use their native language or the language they speak during the pre-trial investigation and in court, in accordance with the Constitution and laws of Ukraine.

It is substantiated that the content of the language principle enshrined in the legislation is rather narrow in nature and requires expanded regulation in terms of determining the legal mechanism for implementing this principle, which ensures the implementation of the above rights and responsibilities. After all, the uncertainty of the procedural order of realization of the right causes certain abuses in this area.

Key words: principle, state language, criminal proceedings, translator.

Довгий час у фокусі уваги залишаються проблеми реалізації державної мовної політики в усіх сферах суспільного життя. До такої сфери належить і діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду. У межах нашого дослідження інтерес викликає застосування принципу державної мови саме в кримінальному процесі України, адже національна мова є засобом процесуальної комунікації учасників кримінально-процесуальних відносин.

Щодо цього привертає увагу низка процедурних питань, пов'язаних із дотриманням засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження. Це пов'язано з проблемою двомовності в Україні, яка не лише є предметом політичної боротьби і спекуляції, а і часто стає інструментом для зловживань процесуальними правами, який використовують учасники кримінального провадження для затягування судового розгляду питання щодо обрання, зміни запобіжного заходу, обвинувального акта та вирішення справи по суті загалом. Окрім того, Єдиний державний реєстр судових рішень засвідчує непоодинокі випадки, коли слідчий суддя, суд залишають без розгляду

клопотання, заяви чи скарги учасників кримінального провадження, що подаються російською мовою.

Водночас, на жаль, останнім часом має місце чимало випадків, коли судовий розгляд і винесення рішень здійснювалися не державною мовою, а іншою. Як убачається із судового рішення від 22 червня 2020 року в справі № 760/7688/17, Колегією суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду встановлено, що судом першої інстанції судове провадження здійснювалося іноземною (російською) мовою (всупереч вимогам закону), адже обвинувачений, який не володіє державною мовою, не був забезпечений перекладачем, остаточне рішення в справі винесено російською мовою, а особам, які не володіють цієї мовою, копія судового рішення в перекладі рідною або іншою мовою, якою вони володіють, надана не була. Провівши судовий розгляд іноземною мовою та склавши цією мовою судове рішення, суд першої інстанції допустив порушення однієї із засад кримінального провадження, зокрема такої, що регулює мову провадження.

Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово звертав увагу на недоліки правозастосовної практики на національному рівні, у тому числі з питань реалізації принципу національної мови. З огляду на вищевикладене, актуалізується дослідження питань нормативно-правової регламентації засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження, визначення її змісту та окремих аспектів реалізації, виявлення в законодавстві прогалин, які потребують свого нормативного врегулювання.

Під час вивчення окресленої проблеми нами з'ясовано, що у вітчизняній науковій юридичній літературі питання реалізації засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження, вивчали І.В. Глов'юк, Т.М. Кузик, О.П. Кучинська, М.І. Леоненко, В.О. Маляренко, І.С. Подолінська, Г.І. Сисоєнко, Є.В. Ткаченко, О.Ялова та ін. Проте вказані вчені здебільшого фокусували свою увагу на аналізі проблем участі перекладача в кримінальному судочинстві. Сучасний погляд на кримінальне процесуальне законодавство України, вивчення літературних джерел, статистичних матеріалів та судово-слідчої практики зумовлюють пошук якісно нових підходів до визначення сутності, змісту та проблемних питань реалізації засади мови судочинства.

У ст. 10 Конституції України закріплено, що державною мовою в Україні є українська. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України [1].

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) визначає в окремій главі засади кримінального провадження, перелік яких містить у п. 22 ч. 1 ст. 7 мову, якою здійснюється кримінальне провадження [2].

Для забезпечення дії засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження, ст. 14 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» декларовано застосування державної мови в судочинстві. Зокрема, в судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою. У судовому процесі може застосовуватися інша мова, ніж державна, у порядку, визначеному процесуальними кодексами України та Законом України «Про судову мову і статус суддів». Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою в порядку, встановленому законом. Текст судового рішення складається з урахуванням стандартів державної мови [3].

Аналізуючи положення вищевикладених законодавчих актів, спробуємо виокремити елементи, які утворюють зміст досліджуваної засади кримінального провадження.

Необхідно зазначити, що надання правового режиму певній мові породжує низку прав та обов'язків (як у громадян, так і в державі) через закріплення відповідних повноважень у її делегатів – службових осіб, діяльність яких пов'язана з виконанням функцій держави.

Законодавець висуває мовні вимоги до кримінального провадження. Відповідно до п. 10 ст. 3 та ч. 1 ст. 29 КПК України досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку з вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється державною мовою.

Вивчення змісту ст. 29 КПК України дозволяє зробити висновок, що реалізація засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження, покладає на осіб, які здійснюють кримінальне провадження, такі обов'язки:

- складання процесуальних документів державною мовою;

- повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє для розуміння суті підозри у вчиненні кримінального правопорушення;

- забезпечення учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, права давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК України;

- надання судових рішень, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, в перекладі рідною або іншою мовою, якою вони володіють;

- забезпечення перекладу за клопотанням вищезазначених осіб інших процесуальних документів кримінального провадження, надання копій яких передбачено КПК України.

Законодавець, установлюючи в ст. 29 КПК України імперативні вимоги про те, що сторона обвинувачення, слідчий суддя та суд складають процесуальні документи державною мовою, покладає на осіб, які ведуть кримінальний процес, обов'язок володіти українською мовою.

Наведене узгоджується з установленими законодавством відповідними мовними зобов'язаннями, які висувають до учасників кримінального провадження (суддів, прокурорів, а також адвокатів, яких залучають до кримінального провадження як захисників підозрюваного, обвинуваченого, представників потерпілого тощо), а саме:

- на посаду судді може бути призначений громадянин України, який володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови (ч. 2 ст. 127 Конституції України [1], ч. 1 ст. 69 Закону України «Про судову мову і статус суддів» [4]);

- до списків присяжних не включаються громадяни, які не володіють державною мовою (ч. 1 ст. 65 Закону України «Про судову мову і статус суддів» [4]);

- прокурором місцевої прокуратури може бути призначений громадянин, який володіє державною мовою (ч. 1 ст. 27 Закону України «Про прокуратуру» [5]);

- адвокатом може бути фізична особа, яка володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [6].

Убачається, що зміст досліджуваної засади, окрім обов'язків, які покладають на вищезазначених учасників кримінального провадження, охоплює також питання забезпечення процесуальних прав учасників, що не володіють мовою судочинства. У контексті досліджуваної теми необхідно зазначити, що поряд з українцями на території держави проживають громадяни понад 100 національностей. Як свідчить аналіз судових рішень із Єдиного державного реєстру судових рішень, деякі з них набувають статусу потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених або іншим чином залучаються до орбіти кримінального судочинства, не розуміючи при цьому мову, якою здійснюють кримінальне провадження. У цій ситуації такі суб'єкти кримінального провадження можуть бути носіями такого права на одержання допомоги перекладача, що є важливою процесуальною гарантією забезпечення належного та повноцінного захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження щодо мовного питання.

Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 56 КПК України протягом кримінального провадження потерпілий має право давати пояснення, свідчення рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 66 КПК України свідок має право давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача.

У ст. 42 КПК України закріплено право підозрюваного, обвинуваченого користуватися рідною мовою, отримувати

вати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Тим самим законодавець закріпив додаткові правові гарантії забезпечення належної реалізації права підозрюваного, обвинуваченого на захист.

Право обвинуваченого на одержання допомоги перекладача також є невід'ємним складником закріпленого в ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод права на справедливий суд. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право на безоплатну допомогу перекладача, якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею.

І саме в цій площині є проблеми реалізації положень засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження.

Перша проблема полягає в тому, що законом не визначено критеріїв володіння учасниками кримінального провадження мовою, які мають бути враховані органами, що здійснюють кримінальне провадження під час досудового розслідування, під час вирішення питання щодо участі перекладача. Вищевказані прогалини в нормативно-правовому регулюванні заповнюються застосуванням практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, відповідно до яких, по-перше, питання про дотримання вимог ст. 29 КПК України щодо залучення перекладача слід вирішувати в кожному конкретному випадку, ураховуючи те, чи не призвело це до порушення рівності перед законом і судом (принципу «рівності можливостей») та несправедливості судового розгляду загалом у розумінні положень ст. 6 Конвенції. Зокрема, участь перекладача в кримінальному провадженні зумовлена конституційною засадою рівності перед законом і судом, за якою, зокрема, не допускається привілеїв чи обмежень (в т.ч. й у процесуальних правах) за мовними ознаками.

По-друге, під час вирішення питання про залучення перекладача визначальною є впевненість суду в тому, що обвинувачений не володіє або недостатньо володіє державною мовою. Хоча закон не встановлює критеріїв, за якими суд має визначитись у цьому питанні, однак такі роз'яснення містяться в рішеннях ЄСПЛ. Зокрема, Суд у справі «К. проти Франції» від 07 грудня 1983 року дійшов такого висновку: «п. 8. ... Як видно з рішення трибуналу, заявник народився і здобув освіту у Франції і йому не було важко розуміти й спілкуватися французькою мовою, якою вели провадження в суді. Конвенційне право на допомогу перекладача, очевидно, може бути застосоване тільки в тому разі, коли обвинувачений не розуміє мови, використовуваної в суді, чи не розмовляє нею» [7].

Науковці постійно привертають увагу до питання підстав та порядку залучення перекладача, його відводу та заміни, процесуального статусу, вимог, що ставляться до перекладача (зокрема, що стосуються його компетентності), порядку пошуку й залучення перекладача на рівні підзаконного нормативного акта, процесуального порядку залучення перекладача, процесуальних документів, які підлягають перекладу.

Неврегульованість на законодавчому рівні цих питань не відповідає принципу правової визначеності. З одного боку, законодавець визначає право на допомогу перекладача, що містить право виступати в суді рідною мовою (давати показання та пояснення), подавати документи (клопотання і скарги) рідною мовою, отримувати кінцеві судові рішення в перекладі рідною мовою, а також за клопотанням особи отримувати перекладені копії процесуальних документів, які мають надаватись особі (ч. 4 ст. 29 КПК України). З іншого боку, він ускладнює процес реалізації цього права, залишаючи поза увагою процедуру його забезпечення, створюючи умови для зло-

живання з боку учасників кримінального провадження та породжує неоднозначну судову практику з аналізованого питання.

Нині непоодинокими є випадки, коли під час проведення досудового розслідування сторона захисту не порушує питання про залучення перекладача, а під час вручення обвинувального акта з реєстром матеріалів досудового слідства та пам'ятки з роз'ясненням прав та обов'язків в обвинуваченого не виникає труднощів у розумінні української мови. Проте на стадії підготовчого провадження обвинувачений та його захисник інспірують питання про призначення перекладача для перекладу судового процесу та процесуальних документів у кримінальному провадженні.

Наведене може свідчити або про порушення органами досудового розслідування права підозрюваного користуватися послугами перекладача, або про зловживання вказаним правом зі сторони захисту.

Зловживання правом ілюструє такий приклад. Так, суд під час підготовчого судового засідання відмовив у задоволенні клопотання сторони захисту про залучення перекладача. Своє рішення суд, зокрема, обґрунтував, що під час досудового розслідування кримінального провадження підозрюваний та його захисник жодного разу не заявляли клопотань про незрозумілість матеріалів, складених українською мовою, а також про необхідність залучення першої особи перекладача з української мови на російську. Підозрюваний у присутності захисника підписав протокол надання доступу до матеріалів досудового розслідування, в якому власноруч здійснив такий запис українською мовою: «З матеріалами кримінального провадження ознайомлений у повному обсязі, заяв, зауважень та доповнень не маю» [8].

Як свідчить судова практика, суд у таких випадках, як правило, розцінює клопотання обвинуваченого про необхідність залучення перекладача як таке, що спрямоване суто на умисне затягування розгляду провадження, є способом захисту від обвинувачення, а не реалізацією прав, передбачених ст. 42 КПК України, та констатує невідповідність доводів обвинуваченого про нібито недостатню зрозумілість української мови. На нашу думку, таке зловживання правом спрямоване на нівелювання доказів, зібраних під час досудового розслідування за участю підозрюваного, адже незалучення перекладача під час проведення слідчих (розшукових) дій тягне за собою визнання доказів недопустимими, такими, що отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, а саме права особи на захист [9].

Таким чином, можна дійти висновку, що в кримінальному провадженні нормативний зміст досліджуваного принципу відображає обов'язковість для використання в кримінальному судочинстві державної мови, а також вимоги, що забезпечують функціонування української мови в кримінальному процесі України, зобов'язуючи осіб, які ведуть кримінальний процес (дізнавача, слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого суддю, суд (суддю)), здійснювати кримінальне провадження державною мовою та забезпечувати право громадян щодо використання ними під час досудового розслідування та в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, відповідно до Конституції і законів України.

Закріплений у законодавстві зміст засади мови є досить вузьким за своєю сутністю і потребує розширеної регламентації в частині визначення правового механізму реалізації цього принципу, через який забезпечується реалізація вищезазначених прав та обов'язків, адже невизначеність процесуального порядку реалізації права зумовлює певні зловживання в цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30, ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. *Голос України*. 2012. 19 травня (№№ 90–91).
3. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 21. Ст. 81.
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №10. С. 161–166.
5. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 року. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 159.
7. Постанова Верховного суду України від 19 травня 2020 року у справі № 686/2374/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89426651>
8. Ухвала про відмову в залученні перекладача Суворовського районного суду м. Одеса від 12 лютого 2020 р. у справі № 523/1892/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87535462>.
9. Кубарева О.В. Окремі аспекти реалізації засади «Мова, якою здійснюється кримінальне провадження» під час досудового розслідування». *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 207–209.